

ХТО РІЗАВ КІЛЕМ МОРЯ ВАЛ ЗАРАДИ СЛАВИ Й ЧЕРВІНЦІВ...

Рецензія на монографію: Подаляк Н. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть. – К. : Темпора, 2009. – 360 с.

ЛИМАН С.І.,
доктор
історичних наук,
професор кафедри
музеєзнавства та
пам'яткознавства
Харківської державної
академії культури

У статті розглядається зміст монографії відомого германіста Н. Г. Подаляк, присвяченої історії виникнення, розвитку, розквіту й занепаду Ганзи. Улаштовується теоретичне і практичне значення вивчення спроб економічного об'єднання частини Європи, відзначається актуальність рецензованого дослідження, здійсненого на основі вивчення великого корпусу джерел (хроніки, торгові та митні книги, списки вантажів і кораблів, статутів цехів і купецьких корпорацій тощо). Авторка монографії розглянула як нерозривне ціле німецьку колонізацію слов'янського Помор'я, Прибалтики та процес формування Ганзейського союзу. У рецензії підкреслюється важливість показаної авторкою монографії соціально-економічної й адміністративно-правової специфіки ганзейських міст, стану всіх груп населення, особливості інтелектуального життя ганзейців, впливу на зазначені процеси міжнародних подій XII–XVII ст.

Ключові слова: історія, середні віки, Ганза, Німеччина, торгівля.

Коли в дослідника є *Ім'я*, будь-яка його праця приречена на успіх. Наталія Гордіївна Подаляк – Дослідник, якого не має потреби представляти. Навіть при тому, що сучасна наука категорично, але абсолютно точно наполягає: «медієвіст – порівняно рідкісна спеціалізація в Україні (і не лише в Україні)»¹. *Ім'я* Н. Г. Подаляк широко відомо як у наукових академічних колах завдяки її працям в галузі германістики, урбаністики, біографістики, так й на всіх ступінях сучасної середньої та вищої школи. Вважаємо, що для багатьох мільйонів українських школярів любов до Середньовіччя і Раннього Нового часу починається з чудових як за формою, так і за змістом підручників для сьомого і восьмого класів, а без посилань на наукові публікації Н. Г. Подаляк не обходиться жодне скільки-небудь серйозне навчальне чи учбово-методичне вузівське видання з історії середніх віків.

Марк Блок колись оптимістично написав: «Вивчення минулого розвивається, безперестанно перетворюється й удосконалюється»². Але правомірне питання: чи у рівних умовах знаходяться дослідники вітчизняного і зарубіжного середньовіччя? Давайте погодимось з очевидним фактом: створити в сучасних умовах працю, присвячену *зарубіжної*, особливо вилученої в глибини століть, історії куди складніше, ніж з *вітчизняної*, набагато більш близької й за мовою, й за джерельними можливостями. І ще складніше буває показати те, на чому традиційно і правомірно наполягає медієвістика – виявити зв'язок минулого із сучасністю³.

Монографія Н.Г. Подалаяк, що рецензується, виправдує відзначений вище оптимізм М. Блока і всебічно враховує висловлене слідом за цим побажання Б. Г. Могільницького.

Насамперед, монографія народжує спокусу для дискусії про те, чи є вона перевиданням книги «Ганза: світ торгівлі і політики в XII–XVII століттях», опублікованої в 1997 р.? З урахуванням змісту, а не тільки блоківського постулату («безперестанно перетворюється й удосконалюється...»), наполягаємо: ні! Будемо говорити «шорсткою» мовою статистики: з 13 розділів рецензованої книги чотири – цілком і три – так чи інакше є новими, зокрема нова бібліографія, що вийшла в Європі за останні 12 років. Тому визнання за книгою Н.Г. Подалаяк цього *особливого* статусу необхідно тією ж мірою, в якій очевидна апріорна наступність авторських висновків.

Друге, не менш важливе питання – наскільки вона актуальна? Надамо тут слово самому автору: «Сьогодні чимало дослідників вважають практичну діяльність Ганзи однією з перших спроб економічного об'єднання Європи, а створену ганзейцями колосальну комерційну мережу на просторі від Лондона до Новгороду й від Бергена до Брюгге – одним з перших зразків глобалізації»⁴. Від себе додамо: Н. Г. Подалаяк показувала у своїй роботі як зліт, так і падіння Ганзи. Інакше кажучи, сучасним євроскептикам і єврооптимістам, ревним творцям глобалізації та її лютим викривачам корисно знати *всі* описані автором монографії історичні уроки, що розвивалися за добре відомим зараз сценарієм: комерційні інтереси – по-перше, суверенітет – по-друге. Ці історичні уроки надзвичайно важливі й у плані розвитку вітчизняної цивілізації. З них випливає третій постулат, який необхідно мати на увазі читачу монографії Н.Г. Подалаяк: це не історія однієї торгівлі, а історія *можливостей*, що відкриває торгівля, а з нею і політика, освіта, культура в міжнародних відносинах, у цивілізаційних діалогах. Автор показує не тільки джерела і внутрішній механізм, але і *граници* цих можливостей.

Ця проблемно-тематична закінченість дослідження, витриманого в канонах строгої ганзейської хронології (XII–XVII ст.), вигідно відрізняє його від праць багатьох попередників. У цьому переконує й зміст дуже докладного першого розділу, присвяченого аналізу зарубіжної і вітчизняної історіографії. Витоки спеціальної «ганзейської історіографії» автор обґрунтовано відносить до 30-50-х років XIX ст.⁵ Підкреслимо, що в історіографії традиційно відзначається: саме із середини XIX ст. в німецькій медієвістиці значно розширюється проблематика досліджень, зокрема інтерес німецьких учених до економічних питань⁶. Н. Г. Подалаяк переконливо показала особливості, властиві різним напрямкам німецької медієвістики (політичний, економічний, культурно-історичний тощо). Дуже докладно розглянута історіографія міжвоєнного періоду з його пріоритетною регіональною проблематикою, в тому числі відверто тенденційні роботи, написані в роки нацистської диктатури. Витоки вивчень історії Ганзи в Російській імперії Н. Г. Подалаяк обґрунтовано пов'язувала з появою в 1877 р. докторської дисертації київського медієвіста Ф. Я. Фортинського, хоча висловлена при цьому думка про «історико-правовий підхід» ученого до проблеми вимагає додаткових роз'яснень. Про об'єктивність і справжню науковість Н. Г. Подалаяк, її високу наукову культуру і далекість від політико-ідеологічної кон'юнктури свідчить коректна, у цілому висока оцінка досягненням істориків НДР⁷. Дуже важливим, на наш погляд, є відзначений автором вплив на медієвістику сучасної об'єднаної Німеччини школи «Анналів» у зв'язку з нерідко висловлюваними останнім часом висновками про кризу цієї школи чи навіть її розпад.

Корпус використаних автором письмових джерел – дуже широкий і змістовний (хроніки, торгові й митні книги, списки вантажів і кораблів, статути цехів і торгових об'єднань тощо). Н.Г. Подалаяк правомірно відзначала різні інформативні можливості джерел. Найбільш цінними серед ділових матеріалів вона вважала торгові книги, у той час як нормативний матеріал цехових статутів, на її думку, не є достатнім для з'ясування особливостей ремісничої системи і доповнюється даними інших пам'яток⁸. Джерелознавча складова праці Н.Г. Подалаяк, таким чином, виявляється витриманою в тих славних традиціях, суть яких висловив А.Я. Гуревич: «Метод історика знаходить своє вираження й у доборі джерел, й в способі їхньої інтерпретації»⁹.

Інтерпретація джерел автором монографії заслуговує дуже високої оцінки. Нас цілком переконали викладені в третьому розділі передумови утворення Ганзи. При цьому факт існування доганзейської торгівлі на Балтиці, зокрема у поморських слов'ян,

добре відомий зі змісту середньовічних джерел¹⁰. Н.Г. Подалаяк чітко відокремлювала перші (сезонні) купецькі гільдії XI ст. від довгострокових гільдій-ганз XII ст.¹¹ і обґрунтовано розглядала в нерозривному зв'язку два історичних процеси – німецьку колонізацію слов'янського Помор'я, Прибалтики, земель прусів і формування Ганзи. За автором, до кінця XIII ст. в головних рисах сформувалася ганзейська торгова система, «суттєво якої було і завжди залишалося посередництво»¹².

Важлива складова праці Н. Г. Подалаяк – чітко показаний автором різний правовий статус ганзейців у різних країнах. При цьому усередині Ганзи головну роль автор обґрунтовано відводить Любеку й іншим вендським містам¹³. Цей висновок ще раз довів правомірність історіографічної традиції, у тому числі у вітчизняній медієвістиці¹⁴. Укажемо при цьому на розмаїтість описаних Н. Г. Подалаяк форм боротьби Ганзи за свої торгові інтереси, включаючи настільки ефективний спосіб як торгова блокада. Не буде зайвим відзначити в зв'язку з цим, що навіть Томас Мор у своїй «Утопії», зображуючи ідеальне суспільство, підкреслював: «особливо люто» утопійці діють тоді, коли їхні купці піддаються утискам¹⁵.

У монографії Н. Г. Подалаяк відбиті всі ключові, зокрема міжнародні, події XII-XVII ст., що так чи інакше впливали на розвиток Ганзи: Чума 1348 р., Столітня війна, Війна Червоної і Білої Троянд, Реформація, Тридцятирічна війна тощо¹⁶. Проте, незважаючи на обумовлений тематичною специфікою пріоритет зазначеного зовнішнього вектора дослідження, значне місце в монографії приділяється внутрішньому розвитку ганзейських міст. Автор переконливо показав усю вертикаль влади в ганзейських містах, адміністративно-правову специфіку, значення і повноваження ратів і ратманів. Висловлено обґрунтовану думку про те, що протягом XIV ст. рати перетворилися на органи олігархічного управління патриціату¹⁷. Розглянуто стан усіх груп населення ганзейських міст, розкрита, з одного боку, їх регіональна соціально-економічна специфіка, з іншого боку – риси, загальні для всіх європейських міст.

Хоча монографія Н. Г. Подалаяк присвячена переважно розвитку торгівлі, важливе місце в ній відведено історії інтелектуального життя ганзейських міст. «Історія – наука про людину, не будемо забувати про це», – писав у свій час Л. Февр¹⁸, і цей «людський фактор» яскраво відбито у рецензованому дослідженні. Думки, сподівання, потреби ганзейця, який протягом шістьох століть створював історію північноєвропейського регіону, дозволяють зрозуміти його внутрішній світ, шкалу загальнолюдських цінностей. Серед них – поряд зі спрагою

наживи – і вічні питання віри. Тому Реформації в монографії присвячено окремий розділ¹⁹. Через цей розділ, як і через усе дослідження, проходить чудово виражена ще Е. Трельчем так звана «категорія індивідуальної тотальності», у якій «укладена сильна напруга між загальним і особливим, між загальним духом окремого, суспільством та індивідом...»²⁰.

Хто б не брався за вивчення настільки складної проблеми як історія Ганзи, ключовим у такому дослідженні повинне стати з'ясування причин її ослаблення і загибелі. Н. Г. Подалаяк демонструє при вирішенні цього питання єдино вірний комплексний підхід. У цьому комплексі причин, що поставили крапку в історії самого великого і самого грізного купецького об'єднання середньовічної Європи, враховані всі ключові тенденції розвитку як континенту в цілому, так і окремих країн, зокрема внутрішні процеси усередині ганзейських міст. Н.Г. Подалаяк відходить від настільки ж традиційної, наскільки й спрощеної формули – зводити занепад Ганзи до наслідків Великих Географічних відкриттів. Крім цього важливого фактора автор обґрунтовано наполягає на ослабленні Ганзи в зв'язку з загостренням внутрішньонімецьких соціально-політичних протиріч, міськими виступами, прагненням територіальних князів привласнити собі зернову торгівлю. Дестабілізація ситуації в ганзейських містах доповнювалася, на думку автора, позицією централізованих європейських держав, гострим суперництвом їхнього зміцнілого купецтва з Ганзою, ослабленням або повною втратою зовнішніх і внутрішньоганзейських зв'язків під час Тридцятирічної війни²¹. Таким чином, автором враховані всі політичні, економічні, соціальні та правові аспекти, які призвели до падіння Ганзи.

Зміст існуючої джерельної бази навряд чи дозволить у найближчому майбутньому що-небудь істотно змінити в цих й інших висновках Н. Г. Подалаяк. Велике наукове значення цього, безумовно, знакового дослідження навряд чи можуть применшити деякі міркування, які ми вважаємо за можливе висловити.

Насамперед, ми дозволимо собі поглибитися в історію проблеми і глянути крізь призму середньовічних джерел на витоки німецької колонізації слов'янського Помор'я. Н. Г. Подалаяк обґрунтовано відзначила: головне місто Ганзи – Любек – виникло на місці однойменного слов'янського поселення, а сам Любек був лідером не тільки всієї Ганзи, але і, насамперед, вендського угруповання міст, що виникли в слов'янських землях²². Проте питання про асиміляцію німцями самих слов'ян, у тому числі тих з них, хто міг поповнити ряди ганзейських бюргерів, по суті, залишається відкритим. У цьому ет-

ноісторичному контексті був би доречним перелік усіх причин запеклих зіткнень німців і поморських слов'ян. Піратство, військові набіги і розправи над християнськими проповідниками з боку останніх визнавалися не тільки в середньовічних джерелах²³. Вже в російській медієвістиці XIX ст. відверто визнавалася «слабкість і безжиттєвість державного початку» поморських слов'ян, їх агресивність, їх морський розбій²⁴. При всьому нашому можливому бажанні відвести від етнічно близьких племен подібний докір і віднести його до вікінгів, як це зроблено в монографії Н. Г. Подалаяк²⁵, ми не можемо не зауважувати висновків попередників. Тим більше, що такі висновки ширше пояснюють нам люте, жорстоке й уперте прагнення німців захопити ці вигідні для торгівлі землі.

Нам показалося, що провідна роль Ганзи серед інших союзів німецьких міст виглядала б ще більш чітко, якби саме в цьому контексті в монографії ширше застосовувався історико-порівняльний метод. При цьому Н. Г. Подалаяк усебічно врахувала, наприклад, «південнонімецький слід» і проникнення нюрнберзьких і аугсбурзьких купців на Північ у кризових явищах у Ганзі XV ст.²⁶

Зазначені міркування анітрошки не знижують ви-

сокого наукового рівня монографії Н. Г. Подалаяк. Її поява свідчить про те, що вивчення історії зарубіжного середньовіччя в нашій країні адекватно самим строгим вимогам германістики, урбаністики, цивіліграфії. Додамо до цього прекрасну мову і доступну манеру викладення матеріалу. Все це зробить книгу Наталії Гордіївни затребуваною не тільки в наукових, але й у широких читацьких колах.

Завершимо тим, з чого слід було почати: прекрасним, не побоїмося цього слова, *вишуканим* поліграфічним оформленням монографії Н. Г. Подалаяк. Свого часу, вважаю, кожен медієвіст із замилюванням перевертав барвисті глясові сторінки *шляхетно* виданої монографії А.Л. Ястребицької «Западная Европа в XI–XIII вв.: Эпоха. Быт. Костюм». У нас з'явився привід не тільки повторити, але і перевершити виявлені тоді відчуття радості за колегу. Оформлення монографії Н. Г. Подалаяк густо насичено вміло підібраним кольоровим ілюстративним рядом. Відкриваючи сторінки цієї монографії, ми немов відкриваємо двері в той віддалений століттями світ, де чується дзвін клинків і червінців, де вітер рве вітрила і прапори, де ріже кілем морські простори зухвалий ганзейський когг...

Побільше б нам таких монографій!

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Вілкул Т. Сучасна українська медієвістика: межі і можливості / Т. Вілкул // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології / Всеукраїнський науково-методологічний семінар. – К., 2005. – С. 52.
- ² Блок М. Апология истории или ремесло историка. – 2-е изд. / М. Блок; [пер. Е. М. Лысенко, прим. и ст. А. Я. Гуревича]. – М., 1986. – С. 35/
- ³ Могильницкий Б. Г. Историческая наука и современность / Б. Г. Могильницкий // Методологические и философские проблемы истории. – Новосибирск, 1983. – С. 82.
- ⁴ Подалаяк Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть / Н. Г. Подалаяк. – К., 2009. – С. 11.
- ⁵ Там само. – С. 14.
- ⁶ Гутнова Е. В. Историография истории средних веков. – 2-е изд. / Е. В. Гутнова. – М., 1985. – С. 78.
- ⁷ Подалаяк Н. Г. Вказ. праця. – С. 38.
- ⁸ Там само. – С. 45, 53–54.
- ⁹ Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А. Я. Гуревич. – М., 1990. – С. 203.
- ¹⁰ Див. детальніше.: Гельмольд. Славянская хроника / Гельмольд; [предисл., пер. и примеч. Л. В. Разумовской]. – М., 1963. – I. 6. С. 46.
- ¹¹ Подалаяк Н. Г. Вказ. праця. – С. 61–64.
- ¹² Там само. – С. 80.
- ¹³ Там само. – С. 81, 84 та ін.
- ¹⁴ Фортинский Ф. Я. Приморские вендские города и их влияние на образование Ганзейского союза до 1370 г. / Ф. Я. Фортинский. – К., 1877. – С. 399. Див. детальніше: Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Х., 2009. – С. 243–245.
- ¹⁵ Мор Т. Утопия / Т. Мор; [пер. с латин. и коммент. А. И. Малеина; вступ. ст. В. П. Волгина]. – М.; Л., 1947. – С. 177.
- ¹⁶ Подалаяк Н. Г. Вказ. праця. – С. 101–103, 220–221, 279 та ін.
- ¹⁷ Там само. – С. 115.
- ¹⁸ Февр. Л. Бои за историю / Л. Февр; [пер. А. А. Бобовича и др.]. – М.: Наука, 1991. – С. 36.
- ¹⁹ Подалаяк Н. Г. Вказ. праця. – С. 275–292.
- ²⁰ Трелья Э. Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории / Э. Трелья; [пер. с нем.]. – М., 1994. – С. 40.
- ²¹ Подалаяк Н. Г. Вказ. праця. – С. 316–323.
- ²² Там само. – С. 66, 84.

²³ Галл Аноним. Хроника и деяния князей или правителей польских / Галл Аноним ; [предисл., пер. и примеч. Л. М. Поповой]. – М., 1961. – I. Введение. С. 27; Гельмольд. Вказ. праця. – I. 2. С. 38; Козьма Пражский. Чешская хроника / Козьма Пражский ; [вступ. ст., пер. и коммент. Г. Э. Санчука]. – М., 1962. – I. 31. С. 75.

²⁴ Иконников В. С. [Рец.] / В. С. Иконников // Сборник Государственных знаний. – СПб., 1875. – С. 158 (Котляревский А. А. Древности права балтийских славян. – Прага, 1874. – Ч. 1).

²⁵ Подаляк Н. Г. Вказ. праця. – С. 57–58.

²⁶ Там само. – С. 228–229.

Liman S.I. Who Ploughed the Seas for Fame and Gold... Review of monograph: Подаляк Н. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть. – К. : Темпора, 2009. – 360 с. [Podalyak N. Mighty Hansa. Commercial Space, Urban Life and Diplomacy of XII–XVII Centuries. – Kiev: Tempora, 2009. – 360 p.] / Kharkiv State Academy of Culture.

The article dwells on the contents of the monograph by known Germanic history scholar N. G. Podalyak devoted to the history of emergence, development, heyday and decline of Hansa. It specifies theoretical and practical importance of the study of attempts to form united economy in a part of Europe, necessity of the research under review based on studies of a vast scope of sources (chronicles, commercial and customs bookkeeping, lists of ships and their cargoes, statutes of guilds and corporations, etc.). The author of monograph treated in totality the German colonization of Slavic Baltic littoral areas, Eastern Baltic lands and formation of Hansa Union. The review emphasizes the importance of social-economic and administrative-legal peculiarities of Hanseatic cities, situation of all population strata, peculiarities of Hanseatic intellectual life, effect of international events in XII–XVII centuries on all those processes as shown by the author.

Keywords: history, Middle Ages, Hansa, Germany, trade.

Лыман С.И. Кто резал килем моря вал во имя славы и червонцев... Рецензия на монографию: Подаляк Н. Могущественная Ганза. Коммерческое пространство, городская жизнь и дипломатия XII–XVII веков. – Киев: Темпора, 2009. – 360 с./ Харьковская государственная академия культуры.

В статье рассматривается содержание монографии известного германиста Н. Г. Подаляк, посвящённой истории возникновения, развития, расцвета и упадка Ганзы. Обосновывается теоретическое и практическое значение изучения попыток экономического объединения части Европы, отмечается актуальность рецензируемого исследования, осуществлённого на основе изучения обширного корпуса источников (хроники, торговые и таможенные книги, списки грузов и кораблей, статуты цехов и купеческих корпораций и т.д.). Автор монографии рассмотрела как неразрывное целое немецкую колонизацию славянского Поморья, Прибалтики и процес формирования Ганзейского союза. В рецензии подчёркивается важность показанной автором монографии социально-экономической и административно-правовой специфики ганзейских городов, положения всех групп населения, особенности интеллектуальной жизни ганзейцев, влияния на указанные процессы международных событий XII–XVII вв.

Ключевые слова: история, средние века, Ганза, Германия, торговля.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2010

Прийнята до друку 20.05.2010